

شناسایی و رتبه‌بندی ریسک‌های تسهیلات پرداختی در بانکداری اسلامی مبتنی بر دلفی فازی

عباس نخعی^۱

محمد محبی^۲

ابراهیم نگهداری^۳

چکیده:

علی‌رغم موفقیت و رشد بانک‌های اسلامی، اهمیت هم‌سازی مداوم محصولات و خدمات به مصرف‌کنندگان به عنوان یک مسئله مهم در عملکرد بانک‌های اسلامی شناخته شده است. با توجه به ماهیت متفاوت بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف، عملاً ریسک‌های مرتبط با این بانکداری‌ها نیز متفاوت خواهند بود. هدف اولیه و مهمترین گام در این پژوهش، شناسایی ریسک‌ها در بانکداری اسلامی است لذا در این مطالعه به بررسی انواع ریسک‌ها در بانکداری اسلامی پرداخته شده است و انواع ریسک در انواع عقود اسلامی اندازه‌گیری و براساس دیدگاه مشتریان بانک‌ها، طبقه‌بندی شده‌اند. این پژوهش از نظر رویکرد، از نوع پژوهش ترکیبی است. جامعه پژوهش شامل اساتید دانشگاه و خبرگان بانکی هستند و نمونه آماری با استفاده از روش هدفمند از میان افراد جامعه آماری که دارای حداقل ۱۰ سال تجربه پژوهشی یا اجرایی در حوزه بانکی بودند، به تعداد ۵۰ نفر انتخاب شده‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد انواع ریسک‌ها در عقود اسلامی با درجه متفاوتی وجود دارد که از منظر مشتریان قابل توجه هست. برای نمونه مشارکت حقوقی دارای ریسک کمتری نسبت به مشارکت مدنی و مشارکت مدنی نیز دارای ریسک کمتری نسبت به مضاربه دارد. **کلید واژگان:** بانکداری اسلامی، بانکداری متعارف، ریسک، عقود اسلامی، روش ترکیبی

۱. دانشجوی دکتری اقتصاد، گروه اقتصاد واحد قشم دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران

۲. استادیار گروه اقتصاد و حسابداری، دانشکده مدیریت و اقتصاد دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران. نویسنده مسئول، ایمیل: mohebimh@yahoo.com

۳. استادیار گروه اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس، ایران

مقدمه

امروزه بانکداری اسلامی در سراسر جهان در حال گسترش است. دارایی‌های مالی اسلامی در جهان، در سال ۲۰۰۸ مبلغ ۶۳۰ میلیارد دلار و در سال ۲۰۱۷ مبلغ ۲,۰۵۰ میلیارد دلار شده است که نشان می‌دهد در حدود ۳/۲ برابر رشد داشته است^۱ (بانک جهانی، ۲۰۱۸). بانکداری اسلامی شاکله اصلی امور مالی اسلامی را تشکیل می‌دهد که مؤسسه‌های اعتباری اسلامی به ویژه در خاورمیانه و آسیا بیشترین فعالیت را در این خصوص دارند. پیامدهای توسعه بانکداری اسلامی بر تجارت جهانی مؤثر بوده است. تحقیقات زیادی برای یافتن چگونگی گسترش بانکداری اسلامی و اثرات آن بر اقتصاد و کارایی مؤسسات اعتباری (عبدالمجید و همکاران^۲، ۲۰۱۰؛ سیری^۳، ۲۰۱۰)، رقابت بانکی (ترک-آریس، ۲۰۱۰؛ ویل، ۲۰۱۱) و تأثیرات کلان در مورد توسعه مالی (چریت^۴، ۲۰۱۴) و رشد اقتصادی (چریت و ولیام^۵، ۲۰۱۵؛ ایمام و کودار^۶، ۲۰۱۶) انجام شده است. علی‌رغم موفقیت و رشد بانک‌های اسلامی، اهمیت همسوسازی مداوم محصولات و خدمات به مصرف‌کنندگان به عنوان یک مسئله مهم در عملکرد بانک‌های اسلامی شناخته شده است. جهانی‌سازی از سوی دیگر جهانی‌سازی، فناوری و ساختارهای بازار آزاد به ایجاد یک فضای تجاری بسیار پویا و ایجاد فشارهای رقابتی قابل توجه در بخش مالی به رشد سریع بانکداری اسلامی کمک کرده‌اند (وودی و همکاران^۷، ۲۰۱۵). انعطاف‌پذیری نشان داده شده توسط بانک‌های اسلامی در بحران مالی (حسن و کاید، ۲۰۱۰) ممکن است این تصور را تأیید کند که بانکداری اسلامی گزینه ایمن‌تر و با ثبات‌تری نسبت به سرمایه‌گذاری در بانکداری متعارف است. با این حال، فضای اقتصادی غالب، می‌تواند بر نگرش مصرف‌کننده تأثیر بگذارد (احمد، ۲۰۰۳). عدم اطمینان مصرف‌کنندگان در بانکداری اسلامی در مورد بازده و نگرانی در خصوص عملکرد بانک‌های اسلامی عواملی را نشان می‌دهد که می‌توانند به‌طور بالقوه بر نگرش ریسک و تصمیم‌گیری آنها تأثیر بگذارد (حسن و دریدی، ۲۰۱۰ و کامر و همکاران^۸، ۲۰۱۵ و ایمام و کودار، ۲۰۱۶). در جهان امروزی مقوله ریسک و مدیریت آن برای بانک‌ها در راستای دستیابی به اهداف خود و کاهش اثرات نامطلوب نوسانات اقتصادی، بسیار ارزشمند است. ماهیت عملیات بانکی پذیرش ریسک است. بانکداری اسلامی هم از این قاعده مستثنی نیست؛ به طوری که در مواجهه مستقیم یا غیر مستقیم با ریسک‌های مختلف در منابع، مصارف و اغلب فعالیت‌های خود، نیازمند تدابیری در جهت تعدیل ریسک‌ها است. بنابراین توسعه و بهبود فعالیت‌های بانکی به‌ویژه اعطای تسهیلات، نقش عمده‌ای در توسعه و پیشرفت اقتصاد و صنعت بانکداری کشور خواهد داشت.

1. IMF World Economic Outlook Update, January 2018.

2. Abdul-Majid et al

3. Srairi,

4. Gheeraert

5. Gheeraert and Weill

6. Imam and Kpodar

7. Wahyudi et al

8. Kammer et al

بانک‌ها به دلیل ماهیت فعالیت خود از همان آغاز با انواع ریسک، همچون ریسک‌های اعتباری، بازار، دارایی، عملیاتی، نقدینگی و ریسک نرخ بهره مواجه بوده و سعی نموده‌اند تا این ریسک‌ها را شناسایی و مدیریت کنند. عملیات بانکی ارتباط میان تأمین‌کننده و تأمین‌شونده را موجب می‌شود (محرابی و ندری، ۱۳۹۵).

چندین مطالعه به بررسی اندازه‌گیری ریسک بین دو نوع بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف پرداخته‌اند. طبق برخی از پژوهش‌ها (چکیک و هسی^۱، ۲۰۱۰؛ ابدیفار و همکاران^۲، ۲۰۱۳؛ بیگ و همکاران^۳، ۲۰۱۳)، مؤسسات اعتباری اسلامی کوچک از ریسک پایین‌تری نسبت به مؤسسات اعتباری متعارف برخوردار هستند، در حالی که هیچ تفاوتی بین ریسک میان بانک‌های بزرگ اسلامی و مؤسسات اعتباری بزرگ متعارف مشاهده نشده است. با این وجود، فاصله ریسک‌پذیری بین دو نوع مؤسسه اعتباری (اسلامی و متعارف) ممکن است تحت تأثیر چارچوب نظارتی کشور باشد. کومپ و هانا^۴ (۲۰۱۲) نشان داده‌اند که تأثیر مقررات بر ریسک بانکی در بین مؤسسات اعتباری، یکنواخت نیست و در مؤسسات اعتباری پریسک، تأثیر مقررات بیشتر است. مفهوم ریسک در تمام جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد و مدیریت آن برای مؤسسات اعتباری در راستای دستیابی به اهداف و کاهش اثر نامطلوب ریسک، به اندازه‌ای دارای ارزش است که مشتری مداری و روش‌های مدیریت ریسک، عملیات و عملکرد مؤسسه اعتباری به صورت زمانبندی شده، منتشر می‌کنند. ماهیت عملیات بانکی پذیرش ریسک است و بدون پذیرش آن، بانک‌ها قادر به سودآوری و رشد نخواهند بود. در واقع، وجود عوامل متعددی از جمله بین‌المللی شدن فعالیت مؤسسات اعتباری، افزایش فعالیت و نوآوری در صنعت بانکداری، ایجاد بحران‌های مالی و ورشکستگی، عدم توانایی وام‌گیرندگان در بازپرداخت بدهی و پیچیده‌شدن معادلات و روابط اقتصادی ناشی از جهانی شدن از دیرباز تاکنون سبب شده است که پدیده ریسک همواره به عنوان یک تهدید، فعالیت مؤسسات اعتباری را تحت تأثیر جدی قرار دهد. مدیریت ریسک در مؤسسات اعتباری نسبت به واحدهای دیگر اقتصادی حساس‌تر، پیچیده‌تر بوده و افزایش کارایی نظام بانکی وابسته به کاهش ریسک متناسب با افزایش بازده است. بانکداری اسلامی هم از این قاعده مستثنی نبوده؛ به طوری که در مواجهه با ریسک‌های مختلف در منابع، مصارف و اغلب فعالیتها، نیازمند تدابیری در جهت کنترل و مدیریت ریسک است (ندری و محرابی، ۱۳۹۷). لذا هدف این مطالعه بررسی و شناسایی انواع ریسک‌ها در محصولات بانکداری اسلامی و رتبه‌بندی آنها است. این مطالعه به درک محدودی از چگونگی تأثیر زمینه مالی پویا و شکننده بر درک مخاطرات مصرف‌کنندگان بانکداری اسلامی و تصمیم‌گیری آنها می‌پردازد. این تحقیق، رابطه بین درک ریسک از محصولات در بانکداری اسلامی و تصمیم‌گیری در مورد سرمایه‌گذاری را بررسی خواهد نمود.

1. □ ihák and Hesse

2. Abedifar et al

3. Beck et al

4. Klomp and De Haan

بیان مسئله

در جهان امروزی مقوله ریسک و مدیریت آن برای بانک‌ها در راستای دستیابی به اهداف خود و کاهش اثرات نامطلوب نوسانات اقتصادی، بسیار ارزشمند است. ماهیت عملیات بانکی پذیرش ریسک است. بانک‌ها بدون پذیرش ریسک قادر به سودآوری و رشد نیستند. وجود عوامل متعددی از جمله فعالیت بین‌المللی بانک‌ها، افزایش نوآوری در صنعت بانکداری، ایجاد بحران‌های مالی و پیچیده شدن معادلات و روابط اقتصادی سبب شده که پدیده ریسک همواره فعالیت بانک‌ها را تهدید کند. مدیریت ریسک در بانک‌ها نسبت به واحدهای دیگر اقتصادی حساس‌تر، پیچیده‌تر و مشکل‌تر بوده و افزایش کارایی نظام بانکی در گرو کاهش ریسک می‌باشد. بانکداری اسلامی هم از این قائده مستثنی نیست؛ به طوری که در مواجهه مستقیم یا غیر مستقیم با ریسک‌های مختلف در منابع، مصارف و اغلب فعالیت‌های خود، نیازمند تدابیری در جهت تعدیل ریسک‌هاست (محرابی و ندری، ۱۳۹۵). تجهیز و تخصیص منابع سرمایه‌گذاری به فعالیت‌های اقتصادی از طریق بازار مالی انجام می‌پذیرد که بازار اعتبارات بانک قسمتی از این بازار است. نظام بانکی یکی از ارکان اصلی نظام‌های اقتصادی است که عملکرد صحیح آن می‌تواند به رشد و شکوفایی نظام اقتصادی کمک کند. کارآمدی این نظام، در توسعه اقتصادی کشور نقش مهمی دارد. ارتباط صحیح بین نظام‌های مالی و تولیدی در هر کشوری از مهمترین عوامل رشد و توسعه اقتصادی محسوب خواهد شد. بنابراین توسعه و بهبود فعالیت‌های بانکی به‌ویژه اعطای تسهیلات، نقش عمده‌ای در توسعه و پیشرفت اقتصاد و صنعت بانکداری کشور خواهد داشت. بانک‌ها به دلیل ماهیت فعالیت خود از همان آغاز با انواع ریسک، همچون ریسک‌های اعتباری، بازار، دارایی، عملیاتی، نقدینگی و ریسک نرخ بهره مواجه بوده و سعی نموده‌اند تا این ریسک‌ها را شناسایی و مدیریت کنند. عملیات بانکی ارتباط میان تأمین‌کننده و تأمین‌شونده را موجب می‌شود. برقراری این ارتباط تعهداتی را برای طرفین ایجاد می‌کند. همانگونه که تأمین‌کننده بایستی منابع مورد نیاز مشتریان را فراهم نماید، دریافت‌کنندگان منابع نیز متعهد به پرداخت تسهیلات دریافتی در طول دوره توافقی خواهند بود و در صورت عدم پرداخت به موقع، فعالیت مالی تأمین‌کنندگان را تحت تأثیر قرار خواهند داد. یکی از آثار و پیامدهای فعالیت‌های تأمین مالی در بانک‌ها و مؤسسات مالی، پیدایش مطالبات معوق است، پدیده‌ای که از دغدغه‌های مهم بانک‌ها و مؤسسات مالی اعتباری است و تأثیر منفی در چرخه منابع و مصارف خواهد گذاشت. با توجه به افزایش تقاضای تسهیلات و ریسک موجود در اینگونه فعالیت‌ها بررسی ابزارهای مدیریت ریسک برای ساماندهی و کنترل ریسک ضروری است. بحث مدیریت ریسک به عنوان یکی از مباحث مدیریت، در تصمیم‌گیری‌های کلان و بلندمدت و نیز در مدیریت روزمره فعالیت‌های بانکی مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به عدم امکان دریافت جریمه و خسارت ناشی از تأخیر تأدیه از طریق سازوکار بهره در بانک‌های اسلامی، بر خلاف بانک‌های متعارف، و با توجه به اختلاف نظرهایی که در مورد وجه التزام وجود دارد، بانک‌های اسلامی جهت پوشش و مدیریت ریسک باید بیشتر بر ابزارهای ضمانت و وثیقه، اعتبارسنجی، ذخیره زیان وام و مشتقات اعتباری تمرکز کنند.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش بانکداری اسلامی و ریسک

بانکداری اسلامی تجارت امیدوار کننده‌ای در صنعت خدمات مالی است و طی سه دهه از آغاز فعالیت خود رشد فوق‌العاده‌ای را تجربه کرده است (عبده و عمر، ۲۰۱۲). از سال ۱۹۷۱ تاکنون تعداد بانک‌های اسلامی و همچنین اندازه آنها افزایش یافته است (اقبال و مولینوکس، ۲۰۱۶). با گذشت سالها، بانکداری اسلامی به شناخت بیشتری دست یافته و با سرعتی نسبتاً سریع در حال رشد است و به تدریج به یکی از سریع‌ترین بخشهای مالی در جهان تبدیل می‌شود (اقبال و مولینوکس، ۲۰۱۶). بانکداری اسلامی مبتنی بر رفتار گروه‌های مختلف ذینفعان، مشتریان را ترغیب و تشویق می‌کند تا نیازهای خود را با توجه به ریسک‌های موجود، شناسایی کنند. (کریم، ۲۰۲۱). علاوه بر این، در یک بانک با محیط اسلامی، آگاهی مشتریان از انواع ریسک‌ها اهمیت زیادی دارد (نعیم و کریم، ۲۰۲۱). ماهیت ریسک در بانکداری اسلامی در بحرانهای مالی نمود بیشتری پیدا کرد. اهمیت بانکداری اسلامی با ظهور بحران مالی در سال ۲۰۰۷، مشهودتر گردید، این بحران زمانی آغاز شد که سیستم مالی در ایالات متحده همراه با فروپاشی بازار رهن فرعی در این کشور با کسری مواجه شد. این امر به آشفتگی جهانی تبدیل گردید که در آن بسیاری از بانک‌ها و مؤسسات مالی شاهد کاهش ارزش عمده‌ای بودند که برخی در آستانه ورشکستگی قرار گرفتند. این وقایع حتی در اقتصادهای قدرتمند اروپا و آسیا منجر به رکود جهانی شد و اوضاع مالی در جهان نابسامان گردید (منصور و جلال، ۲۰۱۱).

بدتر شدن اوضاع مالی در سراسر جهان باعث تغییر الگوهای درک و نگرش مصرف‌کننده نسبت به ارزیابی شرایط خاص مرتبط با ریسک‌های خاص مالی می‌شود. نحوه واکنش مصرف‌کنندگان به یک موقعیت اقتصادی خاص می‌تواند با توجه به تفسیر شخصی آنها از شرایط، متفاوت باشد (آمالیا و یونوت، ۲۰۰۹). مطالعه‌ای که توسط فلاتر و ویلموت (۲۰۰۹) انجام شد، روند تغییر در بین انتخاب مصرف‌کنندگان را نشان داد. این تغییرات در وهله اول شامل تغییر سریع عادات مصرف است، زیرا رکود اقتصادی علاوه بر تغییر سریع وفاداری از برندهای انتخاب شده، نسبت به محصولات مشابه با قیمت پایین منجر به حساسیت مصرف‌کننده به قیمت‌ها می‌شود (فلاتر و ویلموت، ۲۰۰۹). گفته می‌شود بانکداری اسلامی، مشتریانی را که ذاتاً خطرپذیر هستند، جلب می‌کند. عابدی فر و همکاران (۲۰۱۳) و ون گرونینگ و اقبال (۲۰۰۸) بیان نموده اند که محصولات بانکداری اسلامی در مقایسه با محصولات بانکداری متعارف، دارای ریسک کمتری هستند. ریسک و درک آن یکی از مهمترین مفاهیم مالی اسلامی است که نشان می‌دهد محصولات بانکداری اسلامی به طور کلی ریسک کمتری نسبت به محصولات بانکی متعارف دارند (خان و باتی، ۲۰۰۸). مثال دیگر مربوط به تسهیلات رهنی ارائه شده توسط بانک‌های اسلامی است که ماهیت آنها "اجاره به شرط تملیک" است (چونگ و لیو، ۲۰۰۹).

براساس اختلافات بین بانک‌های اسلامی و بانک‌های متعارف، این سؤال مطرح می‌شود که آیا بانکداری اسلامی نسبت به بانکداری متعارف، دارای ریسک بیشتر است یا ریسک کمتر؟ از

یک سو، چندین دلیل این فرضیه را تأیید می‌کنند که احتمالاً بانک‌های اسلامی با ریسک بالاتر در ارتباط هستند. همانطور که بک و همکاران^۱ (۲۰۱۳) تأکید کردند، اولین دلیل این است که حسابهای اشتراک گذاری سود و زیان^۲ می‌توانند عدم اطمینان در بازده سپرده‌گذاران را افزایش دهند و به همین ترتیب، می‌توانند احتمال زیان بانکی را افزایش دهند. در واقع، طبق گفته‌های خان و احمد^۳ (۲۰۰۱)، ریسک خروج^۴ در بانک‌های اسلامی نسبت به بانک‌های معمولی بیشتر است. دومین دلیل این است که بانک‌های اسلامی در بسیاری از کشورها به ابزارهای ریسک‌پذیری و بازار بین بانکی دسترسی یکسانی ندارند، زیرا آنها نمی‌توانند در فعالیتهای شامل بهره شرکت کنند. علاوه بر این، بانک‌های اسلامی از عدم وجود بازار ثانویه توسعه یافته برای صکوک، معادل اوراق قرضه معمولی مطابق با شرع و کمبود در بودجه کوتاه مدت سازگار با شریعت رنج می‌برند. بنابراین نیازهای آنها را برای داشتن بافرهای نقدینگی زیاد، تقویت می‌کند. در نتیجه، مشکلات نقدینگی بیشتری دارند. سومین دلیل این است که انتظار می‌رود ریسک عملیاتی برای بانک‌های اسلامی بیشتر باشد. از سویی، عملکرد شرعی در فعالیتهای بانک اسلامی منجر به ریسک عملیاتی این بانک‌ها می‌شود که مربوط به خطر شهرت این بانک است. سوء رفتار یا سهل‌انگاری در مورد پیروی از شرع می‌تواند موجب بی اعتبار شدن قراردادهای (ال تیبی^۵، ۲۰۱۴). بنابراین، ریسک عملیاتی برای معاملات بانکی اسلامی بیشتر است (اریکو و فرحبخش^۶، ۱۹۹۸؛ سانگ و اوستوهیزن^۷، ۲۰۱۴). مدیریت ابزارهای اشتراک گذاری سود و زیان مرتبط با پیچیدگی آنها منجر به ریسک عملیاتی بالاتر می‌شود.

از طرف دیگر، براساس فرضیه‌های به شرح ذیل استدلال‌های زیادی وجود دارد مبنی بر اینکه؛ بانک‌های اسلامی نسبت به بانک‌های معمولی ریسک کمتری دارند. اول، حسابهای PLS به بانک‌های اسلامی اجازه می‌دهد نوسانات در درآمد خود را به صورت بازده نوسان برای این دسته از طلبکاران، به سپرده‌گذاران منتقل کنند. درآمد پایین به معنای پرداخت کمتر به طلبکاران است و این رابطه برای یک بانک معمولی وجود ندارد. در نتیجه، این باعث کاهش خطر ورشکستگی برای بانک می‌شود. دوم، حسابهای PLS انگیزه بیشتری برای سپرده‌گذاران برای نظم و انضباط در بانک‌ها ایجاد می‌کنند زیرا بیشتر نگران بازگشت پروژه‌های تأمین شده توسط بانک‌ها هستند که در این صورت مشکلات خطرات اخلاقی ناشی از عدم نظم و انضباط توسط سپرده‌گذاران کاهش می‌یابد (خان و احمد، ۲۰۰۱). سوم، مشتریان بانکهای اسلامی می‌توانند انگیزه بیشتری برای بازپرداخت وام خود به دلایل شرعی داشته باشند. بئل و همکاران^۸ (۲۰۱۴)

1. Beck et al
2. Profit and Loss Sharing
3. Khan and Ahmed
4. withdrawal risk
5. El Tiby
6. Errico and Farahbaksh
7. Song and Oosthuizen
8. Baele et al.

در مقایسه نرخ‌های پیش فرض بین وام‌های اسلامی و وام‌های متعارف در کلیه وام‌های تجاری اعطا شده در پاکستان از ۲۰۰۶ تا ۲۰۰۸ شواهدی را ارائه می‌کنند. آنها دریافتند که نرخ پیش فرض برای وام‌های اسلامی نسبت به وام‌های متعارف به میزان قابل ملاحظه‌ای پایین‌تر است. آنها این یافته را براساس تعارض وام گیرندگان درمورد اعتقادات مذهبی خود هنگام تأخیر در وام اسلامی تفسیر می‌کنند.

از منظر تجربی، سه نوع اثر مشاهده شده برای رابطه بین بانکداری اسلامی و ریسک ارائه شده است. چیکک و هسی (۲۰۱۰)، ثبات مالی بین بانک‌های اسلامی و متعارف را برای نمونه متقابل کشورها از ۴۷۴ بانک در ۱۹ کشور در طی دوره ۱۹۹۳-۲۰۰۴ مقایسه کردند. آنها ثبات مالی را با Zscore می‌سنجند، که یک ابزار اندازه‌گیری فردی از ریسک بانکی است که بر ورشکستگی تمرکز دارد. در تجزیه و تحلیل‌های چند متغیره، آنها دریافتند که بانک‌های بزرگ اسلامی نسبت به بانک‌های بزرگ معمولی ناپایدارتر هستند، در حالی که بانک‌های اسلامی کوچک نسبت به بانک‌های معمولی کوچک پایدارتر هستند. از این رو، تفاوت ریسک بانکی بین بانک‌های اسلامی و معمولی وابسته به اندازه بانک است. آنها همچنین مشاهده می‌کنند که بانک‌های کوچک اسلامی نسبت به بانک‌های بزرگ اسلامی با ثبات‌تر هستند. بنابراین، تا زمانی که بانک‌های اسلامی کوچک باقی بمانند، آنها در ثبات مالی از مزایایی برخوردار هستند.

عابدی فر و همکاران^۱ (۲۰۱۳) مقایسه گسترده‌تری از ریسک بین بانک‌های اسلامی و معمولی را برای نمونه متقابل کشورها از ۵۵۳ بانک در ۲۴ کشور بین سالهای ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۹ ارائه دادند. آنها ریسک ورشکستگی را با امتیاز Z و ریسک اعتباری را با نسبت‌های از دست دادن وام در نظر می‌گیرند. علاوه بر این، آنها همچنین با در نظر گرفتن پراکسی برای نرخ بهره، توانایی بانک‌های اسلامی در استخراج بالاتر از بانک‌های معمولی را اندازه‌گیری کردند: حاشیه سود خالص و نرخ بهره ضمنی و مشاهده می‌کنند که بانک‌های اسلامی نسبت به بانک‌های معمولی ریسک اعتباری کمتری دارند. آنها دریافتند که بانک‌های اسلامی کوچک در راستای تحقیق چیکک و هسی (۲۰۱۰) ریسک ورشکستگی کمتری نسبت به بانک‌های معمولی کوچک دارند، در حالی که هیچ تفاوتی در بانک‌های بزرگ مشاهده نشده است. سرانجام، آنها تفاوت قابل توجهی در نرخ بهره پیدا نمی‌کنند و این امر نشان می‌دهد که بانک‌های اسلامی محصولات مالی شفاف شرعی را با هزینه‌های بالاتر به مشتریان خود ارائه نمی‌دهند.

انواع ریسک در بانکداری اسلامی

بازل (۲) به افزایش ریسک بانک‌های اسلامی نسبت به بانک‌های متعارف کمک می‌کند. دلایل زیر برای توضیح اینکه چرا استانداردهای بازل (۲) می‌تواند منجر به ایجاد بانک‌های اسلامی نسبتاً پرریسک‌تر از بانک‌های متعارف شود، ارائه می‌گردد. دلیل اول، استانداردهای بازل (۲) می‌تواند ریسک‌پذیری اضافی را برای بانک‌های متعارف نسبت به بانک‌های اسلامی کاهش دهد زیرا در

1. Abedifar et al

ارائه ابزارهای مختلف سرمایه‌گذاری برای سپرده‌گذاران دارای تنوع است. یعنی سپرده‌گذاران بانک‌های اسلامی به دلیل ماهیت قراردادهای تقسیم سود و زیان، انگیزه بیشتری برای نظارت بر عملکرد بانکی نسبت به سپرده‌گذاران بانک‌های متعارف دارند. در نتیجه، انضباط سپرده‌گذاران برای بانک‌های اسلامی بالاتر از بانک‌های متعارف است. بنابراین، حتی در صورت عدم نیاز شدید سرمایه، ریسک باید برای بانک‌های اسلامی کمتر باشد زیرا این مؤسسات مالی بیشتر نگران رعایت درست ریسک هستند. دلیل دوم، استانداردهای بازل (۲) می‌تواند ریسک‌پذیری را برای بانک‌های متعارف بیشتر از بانک‌های اسلامی کاهش دهد و این به دلیل داشتن سطوح مختلف حقوق صاحبان سهام در اختیار هر نوع بانک است. در حقیقت بانک‌های اسلامی به دلیل مشکلات نقدینگی بالقوه خود، انگیزه بالاتری برای حفظ حقوق صاحبان سهام نسبت به بانک‌های متعارف را دارند. این بانک‌ها در اکثر قریب به اتفاق کشورها دسترسی یکسان به بازار بین بانکی ندارند و نمی‌توانند به مشتقات و ابزارهای محافظت از آنها اعتماد کنند. در نتیجه توصیه می‌شود که بدهی‌های کوتاه مدت را پایین نگه دارند و بیشتر به سهام خود اعتماد کنند. آنها همچنین باید میزان بیشتری از سهام خود را برای ایجاد ذخایر با سهمی از سود خود در اختیار داشته باشند تا بتوانند با استرس نقدینگی روبرو شوند (زینگ و وینیل^۱، ۲۰۱۷). دلیل سوم، الزامات سرمایه بازل (۲) به دلیل وزن ریسک، می‌تواند ریسک بانک‌های اسلامی را نسبت به بانک‌های متعارف افزایش دهد. برای کاهش ریسک بانک‌ها، الزامات سرمایه‌ای با ریسک محاسبه می‌شود، اما روش‌های بازل (۲) برای محاسبه آنها مبتنی بر بانکداری متعارف است. همانطور که توسط اسمولو و حسن^۲ (۲۰۱۰) تأکید شده است، چارچوب بازل (۲) برای تعیین دارایی‌های دارای ریسک، خطرات مربوط به ویژگی‌های خاص فعالیت‌های بانکی اسلامی را در نظر نمی‌گیرد. استفاده از مدل‌های رتبه‌بندی داخلی ارائه شده توسط آیین نامه بازل (۲) می‌تواند مشکل را برطرف کند، اما به دلیل هزینه‌ها و دشواری‌های کاربرد آن بندرت مورد استفاده قرار می‌گیرد (چاپرا و خان^۳، ۲۰۰۰). در بانکداری اسلامی بنابر ماهیت متفاوت آن و اصول شرعی و اخلاقی حاکم بر آن مدیریت ریسک با تنگناها و گونه‌های مضاعف و متنوع‌تری از ریسک روبرو است. شناخت ریسک‌های مرتبط با این نظام در گرو شناخت قواعد و ملاحظات است که شارع برای رفتار مالی و اقتصادی در نظر گرفته است. نظام مالی اسلامی یک نظام عادلانه است و روابط بین نهادهای اقتصادی را منصفانه تعریف می‌کند (علم‌الهدی، ۱۳۹۷).

پیش‌بینی نوسانات بازار به عنوان یک عامل مؤثر در تعیین ریسک سرمایه‌گذاری، می‌تواند نقش مهمی در تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاران ایفا کند. یک تخمین مناسب از نوسانات قیمت سهام یا معاملات اختیاری در یک دوره سرمایه‌گذاری، نقطه آغازین بسیار مهمی در کنترل ریسک سرمایه‌گذاری است. اهمیت عامل نوسان در بازارهای مالی مختلف، در تعیین قیمت معاملات اختیاری و سهام شرکتها تعیین کننده بوده و در کشورهایی با بازارهای مالی گسترده،

1. Zins, and Weillb

2. Smolo and Hassan

3. Chapra and Khan

برای تعیین سیاست‌های پولی مؤثر غیرقابل انکار است. اما ماهیت نوسانات در بازارهای مختلف، متفاوت بوده و باوجود آنکه استفاده از روشهای آماری دربررسی تلاطم در بیشتر بازارهای مالی کشورهای پیشرفته بسیار مدنظر قرار گرفته است، اما آنچه بسیار مورد تأکید است، این می‌باشد که تاکنون هیچ روش قطعی برای پیش‌بینی تلاطم بازده سبد سهام به عنوان روشی با قابلیت اطمینان بالا مطرح نبوده و اگر در یک بازار مشخص، روشی کارائی بالاتری از خود نشان می‌دهد، در بازاری دیگر لزوماً از کارائی بالائی برخوردار نیست (اربابی، ۱۳۹۷). پژوهشگران و صاحب‌نظران مختلفی در خصوص ریسک در بانکداری اسلامی مطالعاتی را انجام داده‌اند. علم‌الهدی (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان بانکداری اسلامی و ریسک، در قالب یک تحلیل تطبیقی، بیان داشته است که بانکداری اسلامی نسبت به بانکداری مرسوم در جذب و مصرف منابع مالی، ویژگی‌های منحصر بفردی دارد. در این نوع از بانکداری، اصل مهمی که همان تقسیم سود و زیان ناشی از معاملات و همچنین دوری از بهره یا ربا می‌باشد، است که مؤسسات مالی را از دیگر بانک‌ها متمایز کرده است. این اصل، آنها را با ریسک‌های گوناگونی مواجه کرده است که شاید بتوان گفت؛ تنوع و میزان آنها نسبت به ریسک‌های موجود در بانکداری مرسوم بیشتر می‌باشد. این نکته بر لزوم توجه به مباحث ریسک در این بانک‌ها تأکید می‌کند. همچنین بنابر ماهیت متفاوت بانکداری اسلامی و نیز اصول شرعی و اخلاقی حاکم بر آنها، مدیریت ریسک با تنگناها و گونه‌های مضاعف و متنوع تری روبروست. در این مقاله ضمن معرفی انواع ریسک در بانکداری اسلامی، میزان ریسک هر یک از عقود رایج در این نظام بانکی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. همچنین برای ارائه یک چارچوب کلی برای تشخیص و مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی تلاش می‌شود. موسویان و علیزاده اصل (۱۳۹۴) در تحقیقی به بررسی رابطه ریسک و غرر در بازارهای مالی اسلامی پرداختند. آنان با توجه به شباهت مفهوم غرر به معنای نوعی عدم اطمینان در ارکان قرارداد با مفهوم ریسک مالی که نوعی عدم اطمینان مربوط به آینده یک دارایی است به این نتیجه رسیده‌اند که اگر ریسک مالی، تغییرپذیری در بازدهی یا احتمال وقوع بازدهی متفاوت از بازده مورد انتظار تعریف شود، رابطه میان ریسک استاندارد مالی و غرر، متباین خواهد بود؛ اما اگر ریسک به معنای عدم اطمینان در سرمایه‌گذاری تعریف شود، آنگاه رابطه میان ریسک و غرر، عام و خاص مطلق خواهد بود. نظریور و رضایی (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی با رویکرد بررسی عقود و الگوی پرداخت تسهیلات را مورد بررسی قرار داده و نشان داده‌اند که عقود اسلامی غیرمشارکتی در مقایسه با عقود مشارکتی برای بانک ریسک کمتری دربردارند و بانک‌ها در صورت عدم استقرار یک نظام مدیریت ریسک اعتباری متناسب، قادر به تشخیص میزان ریسک اعتبارات و تعیین زیان‌های احتمالی عدم بازپرداخت وام‌ها نیستند و در نتیجه سودآوری آنها با تهدید اساسی مواجه خواهد شد.

پرسش‌های پژوهش

به طور کلی سؤالات این تحقیق به شرح زیر است:

۱- ریسک‌های مرتبط با تسهیلات پرداختی در بانکداری اسلامی چیست؟

۲- رتبه‌بندی ریسک‌های تسهیلات پرداختی در بانکداری اسلامی از منظر خبرگان چگونه است؟

اهداف تحقیق

هدف اولیه و مهمترین گام در این پژوهش، شناسایی ریسک‌ها در بانکداری اسلامی است. بدین منظور محققین در ابتدا به بررسی ادبیات نظری^۱ و منابع دسته دوم (کتاب، اینترنت، گزارش‌ها) و اسناد (عمومی، اسناد شرکت، رسانه‌ها جمعی)؛ با هدف آشنایی با حوزه پژوهش مفاهیم اصلی، نظریه‌های موجود پرداختند. در نتیجه با بررسی ادبیات اولیه، پایه‌ای ابتدایی پژوهش شکل داده شد. سپس به بررسی نظام‌مند ادبیات، با تأکید بر فرا تحلیل به‌عنوان روش اصلی پژوهش تمرکز شد. بررسی نظام‌مند ادبیات^۲ (SLR) در مطالعات مدیریت، به‌منظور سنتز و سازماندهی یافته‌های مطالعات مورد استفاده قرار گرفته است، که اخیراً نیز در تحقیقات متعدد، استفاده شده است. بنابراین مجموعه‌ای از مقالات مرتبط با ریسک در بانکداری اسلامی و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی بر اساس رویه‌ای که در بخش روش‌شناسی پژوهش بیان شده است، به منظور بررسی انتخاب گردید. سپس به آنالیز موضوعی محتوای هر مقاله (کاتولگ کردن محتوای متنی) و تجزیه و تحلیل متون با هدف شناسایی برجسته‌ترین ویژگی‌ها در ادبیات SSCM انجام خواهد شد. هدف آرمانی این پژوهش، کمک به رشد و توسعه اقتصادی کشور جمهوری اسلامی ایران بوسیله بررسی تأثیر ریسک‌ها در بانکداری اسلامی بر توسعه اقتصادی است.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر رویکرد، از نوع پژوهش ترکیبی می‌باشد. روش ترکیبی رویکردی است که هر دو صورت پژوهش کمی و کیفی را تلفیق کرده یا به هم پیوند می‌دهد. این رویکرد مستلزم مفروضه‌های فلسفی، استفاده از رویکردهای کمی و کیفی و ترکیب هر دو رویکرد در یک مطالعه است. رویکرد ترکیبی مورد استفاده در این پژوهش از نوع راهبرد اکتشافی متوالی است. این راهبرد شامل گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی در مرحله اول و به دنبال آن گردآوری و تحلیل داده‌های کمی در مرحله دوم است. منظور از این راهبرد، استفاده از داده‌ها و نتایج کمی برای کمک به تفسیر یافته‌های کیفی است. روش اجرای این تحقیق از لحاظ ماهیت، پیمایشی و از لحاظ هدف، کاربردی توسعه‌ای است. با توجه به اینکه متغیرها شناسایی نشده‌اند با روش تحلیل محتوا، ساختار اولیه و عوامل تأثیرگذار در هر یک از ابعاد الگو با تحلیل اسناد سازمانی و مصاحبه دقیق با خبرگان عوامل مؤثر شناسایی می‌شوند.

1. narrative literature review

2. systematic literature review

آمار توصیفی پژوهش

۱- داده‌های مرتبط با اطلاعات جمعیت شناختی مشارکت کنندگان

در جدول زیر، اطلاعات آمار توصیفی مشارکت کنندگان نشان داده شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود تعداد کل مشارکت کنندگان ۵۰ نفر هستند که از این تعداد حدود ۴۱ نفر مرد و ۹ نفر زن هستند. ملاک تعیین خبرگان در این تحقیق به روش گلوله برفی بوده است. در این روش ابتدا یک خبره شناسایی می‌شود و بعد از جمع‌آوری اطلاعات از طریق آن خبره، آخرین سؤالی که از وی پرسیده می‌شود این است که چه شخص دیگری را برای این تحقیق معرفی می‌نماید. بدین طریق خبرگان بعدی شناسایی می‌شوند. که اطلاعات جمعیت شناختی آنها از قبیل نوع مدرک تحصیلی، سابقه کار در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۱، اطلاعات آمار توصیفی مشارکت کنندگان

جمع کل	مرد				زن			سابقه کار
	جمع	کارشناسی ارشد	کارشناسی	دکتری	جمع	کارشناسی ارشد	دکتری	
۶	۶	۲	۱	۳				بیش از ۲۵ سال
۸	۷	۱	۱	۵	۱		۱	بیم ۱۵ تا ۲۰ سال
۱۷	۱۴	۵	۳	۶	۳		۳	بین ۱۰ تا ۱۵ سال
۱۳	۹	۵		۴	۴	۳	۱	بین ۲۰ تا ۲۵ سال
۶	۵	۵			۱		۱	کمتر از ده سال
۵۰	۴۱	۱۸	۵	۱۸	۹	۳	۶	جمع کل
	%۱۰۰	%۸۲	%۳۶	%۱۰	%۳۶	%۱۸	%۶	%۱۲
								درصد از کل

در این پژوهش از فراتحلیل به عنوان یک تکنیک آماری استفاده شده است. ابتدا با استفاده از کلید واژه‌های ریسک، بانکداری اسلامی، ریسک اعتباری، ریسک بازار، ریسک عملیاتی و ... در نشریات داخلی و خارجی، تمام مقاله‌های منتشر شده که به نحوی به موضوع ریسک در بانکداری پرداخته اند، گردآوری شدند. علی‌رغم اینکه مقالات متعددی در حوزه بانکداری اسلامی موجود است لیکن با توجه به ارتباط مقالات شناسایی شده با موضوع و اهداف این تحقیق و مفاهیم ریسک و بانکداری اسلامی در نهایت تعداد ۳۸ مطالعه انتخاب و مبنای ورود به فراتحلیل قرار گرفت. برای گردآوری اطلاعات، کاربرگ فراتحلیل تهیه و اطلاعات مربوط به مطالعات در این کاربرگ کدگذاری شد. در این پژوهش ضریب همبستگی به عنوان برآورد کننده اندازه اثر در هر مطالعه انتخاب شد. پس از ورود داده‌ها به نرم‌افزار و تحلیل حساسیت، اندازه اثر ترکیبی متغیرها در دو مدل انتشار از نمودار کیفی محاسبه گردید. طبق نتایج جدول ۱، میانگین اندازه اثر ترکیبی

مطالعات در مدل اثرات ثابت ۰/۷۲۱ و در مدل اثرات تصادفی ۰/۶۰۲ بدست آمد که در سطح ۰/۰۱ معنادار هستند. براساس معیار کوهن برای تفسیر معناداری عملی اندازه اثر، ارزشهای اندازه اثر برابر ۰/۱، ۰/۳ و ۰/۵ به ترتیب میزان اندازه اثر کم، متوسط و زیاد هستند. بنابراین میانگین اندازه اثر ترکیبی به دست آمده برای متغیرهای ریسک در هر دو مدل زیاد است.

ردیف	انواع ریسک در عقود اسلامی	میانگین اندازه اثر	سطح معناداری
۱	ریسک اعتباری	۰,۶۴۵	۰,۰۰۰۱
۲	ریسک عملیاتی	۰,۶۸۳	۰,۰۰۰۴
۳	ریسک بازار	۰,۷۲۱	۰,۰۰۲۴
۴	ریسک نقدینگی	۰,۷۵۸	۰,۰۰۳۲
۵	ریسک عدم تقارن	۰,۶۴۵	۰,۰۰۴۳
۶	ریسک طرف مقابل	۰,۷۵۸	۰,۰۰۵۵
۷	ریسک نرخ پایه	۰,۸۷۲	۰,۰۰۶۶
۸	ریسک قیمت	۰,۶۶۶	۰,۰۰۷۷
۹	ریسک نرخ اجاره	۰,۶۱۱	۰,۰۰۸۸
۱۰	ریسک سرمایه‌گذاری	۰,۷۲۵	۰,۰۱۰۰
۱۱	ریسک نرخ بازده	۰,۸۳۸	۰,۰۱۱۱
نتیجه نهایی	مدل اثرات ثابت	۰,۷۲۱	۰,۰۰۰
	مدل اثر تصادفی	۰,۶۰۲	۰,۰۰۰

نتایج حاصل از اجرای روش دلفی فازی

اطلاعات حاصل از اجرای روش دلفی فازی در خصوص پرسشنامه پژوهش در جدول زیر نشان داده شد است. همانگونه که مشاهده می‌شود پرسش‌های پژوهش از مشارکت کنندگان پرسیده شد و هر یک از آنها با توجه به پیش زمینه‌های فکری، پاسخ کلامی در پنج طیف را بیان کردند که این پاسخ‌های کلامی به اعداد فازی تبدیل شد و حد بالا، حد پایین و متوسط هر پاسخ برای هر سؤال مشخص شد. در مرحله بعدی همانگونه که در فصل سوم نیز تشریح شد، مرحله فاززدایی بود که از طریق میانگین سه حد بیان شده در فوق، فازی زدایی انجام شد و اعداد حاصل با رقم آستانه ای (۷۰ درصد) مقایسه گردید و هر رقم فازی زدایی که از رقم آستانه بیشتر بود به عنوان عامل مورد پذیرش قرار گرفت و مابقی رد شد. پاسخ‌های مشارکت کنندگان در مرحله دوم در تأیید موارد پذیرش مرحله اول بود و بنابراین نیازی به اجرای مرحله سوم دلفی فازی نیست و در نهایت رتبه بندی ریسک‌ها در طبقه هریک از عقود اسلامی بعد از اجرای روش دلفی فازی به شرح زیر است:

جدول ۱- رتبه‌بندی ریسک‌ها در طبقه هریک از عقود اسلامی بعد از اجرای روش دلفی

فازی‌زدایی	میانگین کمترین	میانگین کل	میانگین بیشترین	نوع ریسک	طبقه
۷۵۰/۰	۵۰۰/۰	۸۳۳/۰	۹۱۷/۰	ریسک اعتباری	تسهیلات قرض‌الحسنه
۷۴۸/۰	۵۰۰/۰	۸۲۷/۰	۹۱۷/۰	ریسک عملیاتی	تسهیلات قرض‌الحسنه
۷۴۷/۰	۵۰۰/۰	۸۲۳/۰	۹۱۷/۰	ریسک بازار	تسهیلات قرض‌الحسنه
۷۴۵/۰	۵۰۰/۰	۸۱۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک نقدینگی	تسهیلات قرض‌الحسنه
۶۴۳/۰	۲۵۰/۰	۷۶۳/۰	۹۱۷/۰	ریسک عدم تقارن	تسهیلات قرض‌الحسنه
۶۴۳/۰	۲۵۰/۰	۷۶۲/۰	۹۱۷/۰	ریسک طرف مقابل	تسهیلات قرض‌الحسنه
۶۴۰/۰	۲۵۰/۰	۷۵۳/۰	۹۱۷/۰	ریسک نرخ پایه	تسهیلات قرض‌الحسنه
۵۶۱/۰	۲۵۰/۰	۵۱۵/۰	۹۱۷/۰	ریسک قیمت	تسهیلات قرض‌الحسنه
۵۳۵/۰	۲۵۰/۰	۴۳۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک نرخ اجاره	تسهیلات قرض‌الحسنه
۴۴۰/۰	۰۸۳/۰	۳۲۰/۰	۹۱۷/۰	ریسک سرمایه‌گذاری	تسهیلات قرض‌الحسنه
۴۰۳/۰	۰۸۳/۰	۲۱۰/۰	۹۱۷/۰	ریسک نرخ بازده	تسهیلات قرض‌الحسنه
۸۳۲/۰	۷۵۰/۰	۸۳۰/۰	۹۱۷/۰	ریسک قیمت	مرابحه
۷۷۵/۰	۵۰۰/۰	۹۰۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک اعتباری	مرابحه
۷۷۴/۰	۵۰۰/۰	۹۰۵/۰	۹۱۷/۰	ریسک نقدینگی	مرابحه
۷۶۳/۰	۵۰۰/۰	۸۷۲/۰	۹۱۷/۰	ریسک عملیاتی	مرابحه
۷۵۸/۰	۵۰۰/۰	۸۵۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک بازار	مرابحه
۶۴۳/۰	۲۵۰/۰	۷۶۲/۰	۹۱۷/۰	ریسک طرف مقابل	مرابحه
۶۴۰/۰	۲۵۰/۰	۷۵۳/۰	۹۱۷/۰	ریسک نرخ پایه	مرابحه
۵۵۷/۰	۲۵۰/۰	۵۰۳/۰	۹۱۷/۰	ریسک عدم تقارن	مرابحه
۵۳۵/۰	۲۵۰/۰	۴۳۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک نرخ اجاره	مرابحه
۴۷۶/۰	۰۸۳/۰	۴۲۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک سرمایه‌گذاری	مرابحه
۴۲۶/۰	۰۸۳/۰	۲۷۷/۰	۹۱۷/۰	ریسک نرخ بازده	مرابحه
۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	ریسک نقدینگی	استصناع
۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	ریسک عدم تقارن	استصناع
۸۳۲/۰	۷۵۰/۰	۸۳۰/۰	۹۱۷/۰	ریسک قیمت	استصناع
۷۷۵/۰	۵۰۰/۰	۹۰۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک اعتباری	استصناع
۷۶۵/۰	۵۰۰/۰	۸۷۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک عملیاتی	استصناع
۷۶۳/۰	۵۰۰/۰	۸۷۲/۰	۹۱۷/۰	ریسک طرف مقابل	استصناع
۷۶۲/۰	۵۰۰/۰	۸۶۸/۰	۹۱۷/۰	ریسک بازار	استصناع

طبقه	نوع ریسک	میانگین بیشترین	میانگین کل	میانگین کمترین	فازی‌زدایی
استصناع	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۶۵/۰	۲۵۰/۰	۶۴۴/۰
استصناع	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۴۷۸/۰	۲۵۰/۰	۵۴۸/۰
استصناع	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۴۶۷/۰	۰۸۳/۰	۴۸۹/۰
استصناع	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۲۹۳/۰	۰۸۳/۰	۴۳۱/۰
مضاربه	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰
مضاربه	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰
مضاربه	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۸۹۰/۰	۷۵۰/۰	۸۵۲/۰
مضاربه	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۸۸۷/۰	۷۵۰/۰	۸۵۱/۰
مضاربه	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۸۸۳/۰	۷۵۰/۰	۸۵۰/۰
مضاربه	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۸۹۲/۰	۵۰۰/۰	۷۶۹/۰
مضاربه	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۸۸۸/۰	۵۰۰/۰	۷۶۸/۰
مضاربه	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۸۷۵/۰	۵۰۰/۰	۷۶۴/۰
مضاربه	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۸۶۸/۰	۵۰۰/۰	۷۶۲/۰
مضاربه	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۳۸۳/۰	۲۵۰/۰	۵۱۷/۰
مضاربه	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۳۷۲/۰	۲۵۰/۰	۵۱۳/۰
فروش اقساطی	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۸۲۵/۰	۵۰۰/۰	۷۴۷/۰
فروش اقساطی	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۸۱۸/۰	۵۰۰/۰	۷۴۵/۰
فروش اقساطی	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۸۱۵/۰	۵۰۰/۰	۷۴۴/۰
فروش اقساطی	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۸۱۰/۰	۵۰۰/۰	۷۴۲/۰
فروش اقساطی	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۷۵۵/۰	۲۵۰/۰	۶۴۱/۰
فروش اقساطی	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۷۵۳/۰	۲۵۰/۰	۶۴۰/۰
فروش اقساطی	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۴۵/۰	۲۵۰/۰	۶۳۷/۰
فروش اقساطی	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۵۰۷/۰	۲۵۰/۰	۵۵۸/۰
فروش اقساطی	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۴۳۰/۰	۲۵۰/۰	۵۳۲/۰
فروش اقساطی	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۳۱۲/۰	۰۸۳/۰	۴۳۷/۰
فروش اقساطی	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۲۰۲/۰	۰۸۳/۰	۴۰۱/۰
مشارکت مدنی	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰
مشارکت مدنی	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰
مشارکت مدنی	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۸۹۳/۰	۷۵۰/۰	۸۵۳/۰
مشارکت مدنی	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۸۹۰/۰	۷۵۰/۰	۸۵۲/۰

طبقة	نوع ریسک	میانگین بیشترین	میانگین کل	میانگین کمترین	فازی‌زدایی
مشارکت مدنی	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۸۸۳/۰	۷۵۰/۰	۸۵۰/۰
مشارکت مدنی	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۸۹۵/۰	۵۰۰/۰	۷۷۱/۰
مشارکت مدنی	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۸۸۲/۰	۵۰۰/۰	۷۶۶/۰
مشارکت مدنی	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۸۶۸/۰	۵۰۰/۰	۷۶۲/۰
مشارکت مدنی	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۴۱۰/۰	۲۵۰/۰	۵۲۶/۰
مشارکت مدنی	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۳۹۸/۰	۲۵۰/۰	۵۲۲/۰
مشارکت حقوقی	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰
مشارکت حقوقی	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰
مشارکت حقوقی	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰	۹۱۷/۰
مشارکت حقوقی	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۸۹۷/۰	۷۵۰/۰	۸۵۴/۰
مشارکت حقوقی	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۸۹۳/۰	۷۵۰/۰	۸۵۳/۰
مشارکت حقوقی	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۸۹۰/۰	۷۵۰/۰	۸۵۲/۰
مشارکت مدنی	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۹۰۸/۰	۵۰۰/۰	۷۷۵/۰
مشارکت حقوقی	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۹۰۵/۰	۵۰۰/۰	۷۷۴/۰
مشارکت حقوقی	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۸۹۲/۰	۵۰۰/۰	۷۶۹/۰
مشارکت حقوقی	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۸۷۵/۰	۵۰۰/۰	۷۶۴/۰
مشارکت حقوقی	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۴۵۰/۰	۲۵۰/۰	۵۳۹/۰
مشارکت حقوقی	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۴۳۸/۰	۲۵۰/۰	۵۳۵/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۹۱۳/۰	۷۵۰/۰	۸۶۰/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۹۱۳/۰	۷۵۰/۰	۸۶۰/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۶۰/۰	۲۵۰/۰	۶۴۲/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۷۶۰/۰	۲۵۰/۰	۶۴۲/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۶۰۰/۰	۲۵۰/۰	۵۸۹/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۳۹۸/۰	۲۵۰/۰	۵۲۲/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۳۹۸/۰	۲۵۰/۰	۵۲۲/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۳۳۰/۰	۲۵۰/۰	۴۹۹/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۲۷۸/۰	۲۵۰/۰	۴۸۲/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۲۷۸/۰	۲۵۰/۰	۴۸۲/۰
اجاره به شرط تملیک	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۲۷۸/۰	۲۵۰/۰	۴۸۲/۰
جعاله	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۷۶۲/۰	۲۵۰/۰	۶۴۳/۰

طبقه	نوع ریسک	میانگین بیشترین	میانگین کل	میانگین کمترین	فازی‌زدایی
جعاله	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۷۵۸/۰	۲۵۰/۰	۶۴۲/۰
جعاله	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۷۵۷/۰	۲۵۰/۰	۶۴۱/۰
جعاله	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۷۵۳/۰	۲۵۰/۰	۶۴۰/۰
جعاله	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۵۳/۰	۲۵۰/۰	۶۴۰/۰
جعاله	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۷۴۳/۰	۲۵۰/۰	۶۳۷/۰
جعاله	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۷۴۲/۰	۲۵۰/۰	۶۳۶/۰
جعاله	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۷۳۳/۰	۲۵۰/۰	۶۳۳/۰
جعاله	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۶۸۷/۰	۲۵۰/۰	۶۱۸/۰
جعاله	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۶۱۷/۰	۲۵۰/۰	۵۹۴/۰
جعاله	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۷۰۲/۰	۰۸۳/۰	۵۶۷/۰
بیع سلف	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۷۵۲/۰	۲۵۰/۰	۶۳۹/۰
بیع سلف	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۷۴۸/۰	۲۵۰/۰	۶۳۸/۰
بیع سلف	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۷۴۲/۰	۲۵۰/۰	۶۳۶/۰
بیع سلف	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۷۳۲/۰	۲۵۰/۰	۶۳۳/۰
بیع سلف	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۳۰/۰	۲۵۰/۰	۶۳۲/۰
بیع سلف	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۷۲۲/۰	۲۵۰/۰	۶۲۹/۰
بیع سلف	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۷۲۲/۰	۲۵۰/۰	۶۲۹/۰
بیع سلف	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۷۰۸/۰	۲۵۰/۰	۶۲۵/۰
بیع سلف	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۶۹۰/۰	۲۵۰/۰	۶۱۹/۰
بیع سلف	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۶۳۳/۰	۲۵۰/۰	۶۰۰/۰
بیع سلف	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۵۹۲/۰	۲۵۰/۰	۵۸۶/۰
مزارعه	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۷۶۷/۰	۲۵۰/۰	۶۴۴/۰
مزارعه	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۵۸/۰	۲۵۰/۰	۶۴۲/۰
مزارعه	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۷۵۳/۰	۲۵۰/۰	۶۴۰/۰
مزارعه	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۷۵۲/۰	۲۵۰/۰	۶۳۹/۰
مزارعه	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۷۵۰/۰	۲۵۰/۰	۶۳۹/۰
مزارعه	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۷۳۷/۰	۲۵۰/۰	۶۳۴/۰
مزارعه	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۷۱۲/۰	۲۵۰/۰	۶۲۶/۰
مزارعه	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۶۵۵/۰	۲۵۰/۰	۶۰۷/۰
مزارعه	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۶۱۳/۰	۲۵۰/۰	۵۹۳/۰

طبقه	نوع ریسک	میانگین بیشترین	میانگین کل	میانگین کمترین	فازی‌زدایی
مزارعه	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۶۳۰/۰	۰۸۳/۰	۵۴۳/۰
مزارعه	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۶۲۰/۰	۰۸۳/۰	۵۴۰/۰
مساقات	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۷۷۸/۰	۲۵۰/۰	۶۴۸/۰
مساقات	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۷۷۲/۰	۲۵۰/۰	۶۴۶/۰
مساقات	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۷۶۷/۰	۲۵۰/۰	۶۴۴/۰
مساقات	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۷۶۲/۰	۲۵۰/۰	۶۴۳/۰
مساقات	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۷۴۵/۰	۲۵۰/۰	۶۳۷/۰
مساقات	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۳۸/۰	۲۵۰/۰	۶۳۵/۰
مساقات	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۶۸۷/۰	۲۵۰/۰	۶۱۸/۰
مساقات	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۶۲۲/۰	۲۵۰/۰	۵۹۶/۰
مساقات	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۷۵۳/۰	۰۸۳/۰	۵۸۴/۰
مساقات	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۶۴۰/۰	۰۸۳/۰	۵۴۷/۰
مساقات	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۵۸۷/۰	۰۸۳/۰	۵۲۹/۰
خرید دین	ریسک اعتباری	۹۱۷/۰	۸۳۷/۰	۵۰۰/۰	۷۵۱/۰
خرید دین	ریسک بازار	۹۱۷/۰	۸۲۷/۰	۵۰۰/۰	۷۴۸/۰
خرید دین	ریسک عملیاتی	۹۱۷/۰	۸۲۳/۰	۵۰۰/۰	۷۴۷/۰
خرید دین	ریسک نقدینگی	۹۱۷/۰	۸۱۲/۰	۵۰۰/۰	۷۴۳/۰
خرید دین	ریسک نرخ پایه	۹۱۷/۰	۷۹۲/۰	۲۵۰/۰	۶۵۳/۰
خرید دین	ریسک عدم تقارن	۹۱۷/۰	۷۳۲/۰	۲۵۰/۰	۶۳۳/۰
خرید دین	ریسک قیمت	۹۱۷/۰	۷۲۷/۰	۲۵۰/۰	۶۳۱/۰
خرید دین	ریسک نرخ بازده	۹۱۷/۰	۶۸۰/۰	۰۸۳/۰	۵۶۰/۰
خرید دین	ریسک نرخ اجاره	۹۱۷/۰	۴۴۳/۰	۲۵۰/۰	۵۳۷/۰
خرید دین	ریسک طرف مقابل	۹۱۷/۰	۴۲۲/۰	۲۵۰/۰	۵۲۹/۰
خرید دین	ریسک سرمایه‌گذاری	۹۱۷/۰	۲۲۵/۰	۰۸۳/۰	۴۰۸/۰

در نهایت طبقه‌بندی ریسک در کل عقود اسلامی به شرح زیر است:

طبقه	میانگین ریسک‌ها
مشارکت حقوقی	۰/۷۸۹
مشارکت مدنی	۰/۷۷۳
مضاربه	۰/۷۷۱
استصناع	۰/۷۱۳
مراجعه	۰/۶۵۳
خرید دین	۰/۶۳۱
جعاله	۰/۶۲۶
بیع سلف	۰/۶۲۴
تسهیلات قرض‌الحسنه	۰/۶۲۳
فروش اقساطی	۰/۶۲۰
مزارعه	۰/۶۱۴
مساقات	۰/۶۱۲
اجاره به شرط تملیک	۰/۵۹۸

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

بانکداری اسلامی شاکله اصلی امور مالی اسلامی را تشکیل می‌دهد که مؤسسه‌های اعتباری اسلامی به ویژه در خاورمیانه و آسیا بیشترین فعالیت را در این خصوص دارند. پیامدهای توسعه بانکداری اسلامی بر تجارت جهانی مؤثر بوده است. در جهان امروز بانکداری اسلامی توانسته است خود را به عنوان یک سیستم مالی مقتدر مطرح کند. اکنون در بسیاری از کشورها، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، نه تنها بانکداری و مالیه اسلامی در کنار نظام بانکی متداول در حال فعالیت است، بلکه در برخی موارد نیز پیشرو بوده است (کریم، ۲۰۲۱). مطالعات قبلی، از این فرضیه که بانکداری اسلامی یک کانال اصلی برای رشد اقتصادی است حمایت می‌کنند. تحقیقات زیادی برای یافتن چگونگی گسترش بانکداری اسلامی و اثرات آن بر اقتصاد و کارایی مؤسسات اعتباری (عبدالمجید و همکاران^۱ ۲۰۱۰؛ سیری^۲، ۲۰۱۰)، رقابت بانکی (ترک-آریس، ۲۰۱۰؛ ویل، ۲۰۱۱) و تأثیرات کلان در مورد توسعه مالی (چریت^۳، ۲۰۱۴) و رشد اقتصادی (چریت و ولیام^۴، ۲۰۱۵؛

1. Abdul-Majid et al
2. Srairi,
3. Gheeraert
4. Gheeraert and Weill

ایمام و کودار^۱، ۲۰۱۶) انجام شده است. چندین مطالعه به بررسی اندازه‌گیری ریسک بین دو نوع بانکداری اسلامی و تجاری (معمولی) پرداخته‌اند (چکیک و هسی^۲، ۲۰۱۰؛ ابدیفار و همکاران^۳، ۲۰۱۳؛ بیگ و همکاران^۴، ۲۰۱۳). در وهله اول به نظر می‌رسد که مزایای حاصل از بانکداری اسلامی، رشد اقتصادی بیشتری را نسبت به بانکداری متعارف نوید می‌دهد؛ و از سوی دیگر، به طور کلی می‌توان گفت یک محیط اقتصادی اسلامی که به جای استفاده از بهره، به میزان مناسب از عقد‌های مشارکتی و مبادله‌ای استفاده می‌کند، به علل گوناگون می‌تواند پیشرفت و توسعه اقتصادی بیشتری را در پی داشته باشد و با بحران‌های کمتر و کوتاه‌تری روبه‌رو شود. البته نمی‌توان با قاطعیت تمام، بانکداری اسلامی را در کلیه شرایط زمینه‌ساز توسعه قلمداد نمود. احتمالاً در مواردی که به آن‌ها در متن مقاله اشاره شده است التزام به بانکداری اسلامی می‌تواند موجب کندی حرکت توسعه گردد. یکی از پیامدهای توسعه بانکداری اسلامی، ثبات اقتصاد کلان، هم برای کشورهای توسعه یافته و هم برای کشورهای در حال توسعه است (کریم، ۲۰۲۱ و نعیم و کریم، ۲۰۲۱، ابدیفار و همکاران، ۲۰۱۳؛ بیگ و همکاران، ۲۰۱۳). طبق برخی از پژوهش‌ها، مؤسسات اعتباری اسلامی کوچک از ریسک پایین‌تری نسبت به مؤسسات اعتباری معمولی برخوردار هستند، در حالی که هیچ تفاوتی بین ریسک میان بانک‌های اسلامی بزرگ و مؤسسات اعتباری بزرگ معمولی مشاهده نشده است. با این وجود، فاصله ریسک‌پذیری بین دو نوع مؤسسه اعتباری (اسلامی و معمولی) ممکن است تحت تأثیر چارچوب نظارتی کشور باشد. کومپ و هانا^۵ (۲۰۱۲) نشان داده‌اند که تأثیر مقررات بر ریسک بانکی در بین مؤسسات اعتباری، یکنواخت نیست و در مؤسسات اعتباری پریسک، تأثیر مقررات بیشتر است. مفهوم ریسک در تمام جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد و مدیریت آن برای مؤسسات اعتباری در راستای دستیابی به اهداف و کاهش اثر نامطلوب ریسک، به اندازه‌ای دارای ارزش است که مشتری‌مداری و روشهای مدیریت ریسک، عملیات و عملکرد مؤسسه اعتباری به صورت زمان‌بندی شده، منتشر می‌کنند. ماهیت عملیات بانکی پذیرش ریسک است و بدون پذیرش آن، بانک‌ها قادر به سودآوری و رشد نخواهند بود. این مطالعه به بررسی درباره عدم درک در رابطه با رفتار مصرف‌کننده نسبت به ریسک در بانکداری اسلامی می‌پردازد و تأکید ویژه‌ای بر بررسی نقش نگرش ریسک در تصمیم‌گیری مصرف‌کننده دارد. رشد سریع بانکداری اسلامی و زمینه‌های محیطی پویا، این مسئله را ایجاد می‌کند که چگونه درک ریسک مصرف‌کنندگان اسلامی بر نگرش و تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاری آنها تأثیر می‌گذارد. صاحب‌نظران، از جمله آمالیا و یونوت (۲۰۰۹) و سیتکین و پابلو (۱۹۹۲) استدلال می‌کنند که مهمترین جنبه‌هایی که بر رفتار مصرف‌کننده تأثیر می‌گذارد، درک ریسک و نگرش آنها به ریسک است. نگرش ریسک را به عنوان تفسیر مشتری در مورد محتوای ریسک

1. Imam and Kpodar
2. ihák and Hesse
3. Abedifar et al
4. Beck et al
5. Klomp and De Haan

تعریف نموده است. در همین حال، درک ریسک مربوط به تفسیر مصرف‌کننده از احتمال قرار گرفتن در معرض ریسک است (آمالیا و یونوت، ۲۰۰۹). هدف اولیه و مهمترین گام در این پژوهش، شناسایی ریسک‌ها در بانکداری اسلامی است. بانک‌ها به دلیل ماهیت فعالیت خود از همان آغاز با انواع ریسک، همچون ریسک‌های اعتباری، بازار، دارایی، عملیاتی، نقدینگی و ریسک نرخ بهره مواجه بوده و سعی نموده‌اند تا این ریسک‌ها را شناسایی و مدیریت کنند. عملیات بانکی ارتباط میان تأمین‌کننده و تأمین‌شونده را موجب می‌شود. برقراری این ارتباط تعهداتی را برای طرفین ایجاد می‌کند. همانگونه که تأمین‌کننده بایستی منابع مورد نیاز مشتریان را فراهم نماید، دریافت‌کنندگان منابع نیز متعهد به پرداخت تسهیلات دریافتی در طول دوره توافقی خواهند بود و در صورت عدم پرداخت به موقع، فعالیت مالی تأمین‌کنندگان را تحت تأثیر قرار خواهند داد. یکی از آثار و پیامدهای فعالیتهای تأمین مالی در بانک‌ها و مؤسسات مالی، پیدایش مطالبات معوق است، پدیده‌ای که از دغدغه‌های مهم بانک‌ها و مؤسسات مالی اعتباری است و تأثیر منفی در چرخه منابع و مصارف خواهد گذاشت.

پیشنهاد می‌شود تا برای پژوهش‌های آتی موارد زیر را مدنظر قرار دهند؛

- تفکیک ریسک‌ها در عقود اسلامی براساس ماهیت مؤسسات اعتباری؛
- تدوین برنامه‌های آموزش عمومی برای آشنایی هرچه بیشتر مردم با ریسک‌های بانکداری اسلامی و عقود اسلامی؛
- کنترل تلاطم‌های اقتصادی و مدیریت نوسانات ارزی برای کاهش عدم اطمینان در سطح اقتصاد کلان برای کاهش ریسک‌های بازار، نرخ اجاره و ...؛
- شناسایی عوامل علی، زمینه‌ای تقویت شفافیت و کاهش ریسک در بانکداری اسلامی با استفاده از نظریه زمینه‌بنیان؛

فهرست منابع

الف- منابع فارسی:

۱. وحدتی شبیری، سید حسن (۱۳۸۲)، «مطالعه تطبیقی خسارت تاخیر تادیه در حقوق ایران و فقه امامیه»، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۱۲، صص ۷۶-۹۶
۲. ابوالحسنی، اصغر و حسنی مقدم، رفیع، (۱۳۸۷)، بررسی انواع ریسک و روش‌های مدیریت آن در نظام بانکی ایران، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۳۰
۳. ابوالحسنی، اصغر و رفیع حسنی مقدم (۱۳۸۵)، «بررسی انواع ریسک و روش‌های مدیریت آن در نظام بانکداری بدون ربای ایران»، اقتصاد اسلامی شماره ۳۰، صص ۱۴۵-۱۷۲.
۴. احمدی، علی؛ احمدی جشقانی، حسین علی و ابوالحسنی هستیانی، اصغر، (۱۳۹۵)، تاثیر ریسک اعتباری بر عملکرد نظام بانکی ایران: مطالعه بین بانکی با رویکرد PANEL VAR، فصلنامه اقتصاد مالی، سال ۱۰، شماره ۳۴، صص ۱۳۱-۱۵۲
۵. آذر، ع؛ رجب زاده قطری، ع و اخوان، ع، (۱۳۹۶)، نگاشت مدل تولید پایدار با رویکرد مدل‌سازی ساختاری تفسیری و دیمتل فازی، مطالعات مدیریت صنعتی، شماره ۴۶، صص ۱-۲۶
۶. آذر، عادل؛ خسروانی، فرزانه و جلالی، رضا، (۱۳۹۵)، تحقیق در عملیات نرم رویکردهای ساختاردهی مسأله، تهران: سازمان مدیریت صنعتی

۷. اسداللهی، سپیده، (۱۳۹۶)، بررسی چالش‌های رسانه‌های اجتماعی برای مدیران بازاریابی با استفاده از مدل‌سازی ساختاری تفسیری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت بازرگانی، دانشگاه خوارزمی
۸. اسماعیل زاده، علی و جوانمردی، حلیمه (۱۳۹۶)، طراحی الگوی مناسب مدیریت نقدینگی و پیش‌بینی ریسک آن در بانک صادرات ایران، فصلنامه اقتصاد مالی، سال ۱۱، شماره ۳۹، صص ۱۷۱-۱۹۱
۹. اشرف نوروزی، علی (۱۳۹۵)، «تحلیل تطبیقی مناطق شهر ایلام از منظر نوشهرگرایان با استفاده از AHP»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
۱۰. آقا مهدوی، اصغر و موسوی، سید محمد مهدی (۱۳۸۷)، (ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی و امکان استفاده از سوآپ نکول اعتباری جهت کنترل آن»، جستارهای اقتصادی، سال پنجم، ۶۶-۴۱، صص، ۹ شماره ۲.
۱۱. تقوی، مهدی و خدایی وله زافر، محمد، (۱۳۸۹)، ارزیابی و ارائه الگوی مناسب برای شناسایی، اندازه‌گیری و کنترل ریسک‌های مالی در مؤسسات مالی و اعتباری، مجله پژوهش‌های مدیریت، دوره ۳، شماره ۸۶، صص ۱-۱۰
۱۲. حسینی مقدم، رفیع، (۱۳۸۷)، بررسی روش‌های مدیریت و چگونگی کاهش ریسک در سیستم بانکداری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان تهران، مرکز پیام نور تهران
۱۳. حسین پور، محمد و کاوند، مجتبی، (۱۳۹۲)، تحلیل و اولویت‌بندی ریسک‌های مالی در نظام بانکداری بدون ربا، فصلنامه علمی و پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۴۹، بهار، صص ۱۳۹-۱۶۸
۱۴. خان، طریق الله و احمد، حبیب، (۱۳۸۷)، مدیریت ریسک و بررسی عوامل بروز آن در صنعت خدمات مالی اسلامی، مترجم: سید محمد مهدی موسوی بیوکی و مجید خادم الحسینی، تهران: دانشگاه امام صادق
۱۵. خوانساری، رسول، (۱۳۹۲)، مدیریت ریسک در بانک‌های اسلامی: گزارش دومین روز مدرسه زمستانه بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران
۱۶. رضایپور، مریم، (۱۳۹۷)، ارائه چارچوبی برای ارزیابی ایمنی در شرکت‌های توزیع نیروی برق مبتنی بر رویکرد تحقیق در عملیات نرم (مطالعه موردی: شرکت توزیع نیروی برق استان خراسان رضوی)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد تهران
۱۷. عرب‌مازار، عباس و روئینتن، پونه (۱۳۸۵)، «عوامل موثر بر ریسک اعتباری بر مشتریان بانکی؛ مطالعه موردی بانک کشاورزی»، دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی، شماره ۶، ۶۵-۴۵، صص
۱۸. عقلی کرمانی، پرویز، (۱۳۸۱)، مدیریت ریسک در بانکداری سنتی در مقایسه با بانکداری بدون ربا، مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه بانکداری اسلامی
۱۹. **علم الهدی، سید سجاد** (۱۳۹۷). بانکداری اسلامی و ریسک، یک تحلیل تطبیقی، اقتصاد مالی (اقتصاد مالی و توسعه)، دوره ۱۲، شماره ۴۴؛ از صفحه ۶۹ تا صفحه ۸۶
۲۰. علم الهدی، سید سجاد، (۱۳۹۷)، بانکداری اسلامی و ریسک، یک تحلیل تطبیقی، فصلنامه اقتصاد مالی، سال دوازدهم، شماره ۴۴، صص ۶۹-۸۶
۲۱. الفت، ل و شهریاری نیا، آ، (۱۳۹۳)، مدل‌سازی ساختاری تفسیری عوامل موثر بر انتخاب همکار در زنجیره تأمین چابک، مدیریت تولید و عملیات، شماره ۹، صص ۱۰۹-۱۲۸
۲۲. فراهانی فرد، سعید؛ فشاری، مجید؛ خانزاده، یاور (۱۳۹۴). تأثیر مؤسسات مالی بانکی و غیربانکی اسلامی بر رشد اقتصادی ایران، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی سال نهم، شماره ۳ (۳۱) صص ۲۱-۴۱.
۲۳. فرسوک زاده، حمیدرضا و الهی، مهدی، (۱۳۸۹)، شناسایی و اولویت‌بندی ریسک‌های راهبردی در بانکداری بدون ربا، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۳۷، صص ۱۴۷-۱۷۲،
۲۴. فرزین‌وش، اسدالله؛ عزیر محمدلو، حمید (۱۳۹۱). ارتباط بین توسعه مالی و سرمایه‌گذاری خصوصی در ایران. فصلنامه اقتصاد پولی و مالی، ۱۹ (۴): ۲۳-۵۹
۲۵. قدسیپور، حسن (۱۳۸۴)، «فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)»، تهران: دانشگاه صنعتی امیر کبیر.
۲۶. کاظمی‌نژاد، فاطمه، (۱۳۸۸)، تفاوت‌توزیع ریسک در دو نظام بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف، بانک و اقتصاد، شماره ۲۷
۲۷. محرابی، لیلا و ندری، کامران، (۱۳۹۵)، انواع ریسک و ساختار مدیریت ریسک در نظام بانکداری اسلامی، بیست و ششمین همایش سالانه سیاست‌های پولی و ارزی، تهران، ۴ و ۵ خرداد

۲۸. محرابی، لیلا، ۱۳۸۹، مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا (با تأکید بر ریسک اعتباری)، مجله تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۳۰، صص ۷۰-۷۷.
۲۹. محقق نیا، محمد جواد؛ دهقان دهنوی، محمد علی و بائی، محیا، (۱۳۹۷)، تأثیر عوامل درونی و بیرونی صنعت بانکداری بر ریسک اعتباری بانک‌ها در ایران، فصلنامه اقتصاد مالی، سال سیزدهم، شماره ۳، صص ۱۲۷-۱۴۴.
۳۰. مرادی، محسن؛ شفیعی سردشت، مرتضی و رحمانی، حامد، (۱۳۹۲)، کاربرد روش دیمتل در شناسایی عوامل مؤثر بر تصمیم‌گیری سرمایه‌گذار در خرید سهام (مورد مطالعه: کارگزاران شهر مشهد)، بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، دوره ۲۰، شماره ۲، صص ۷۸-۱۰۸.
۳۱. معماریانی، عزیزالله و آذر، عادل (۱۳۷۸)، AHP، تکنیکی نوین برای تصمیم‌گیری گروهی، دانش مدیریت، شماره ۲۷ و ۲۸.
۳۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی، چاپ اول، تهران، انتشارات فرهنگ نما، ۱۳۸۷.
۳۳. موسویان، سید عباس و موسوی بیوکی، سید محمد مهدی (۱۳۸۸)، (مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی از طریق سوآپ نکل اعتباری)، اقتصاد اسلامی، سال نهم، شماره ۳۳، صص ۹۵-۱۲۶.
۳۴. موسویان، سید علی و عزیززاده اصل، محمد، (۱۳۹۴)، بررسی رابطه ریسک و غرر در بازارهای مالی اسلامی، مجله اقتصاد اسلامی (۵۹)، ۱۰۱-۷۸.
۳۵. مومنی، منصور و فعال قیومی، علی (۱۳۹۱)، (تحلیلهای آماری با استفاده از SPSS، «تهران: کتاب نو، چاپ هفتم، ۱۵. نظریه، محمدنقی و رضایی، علی (۱۳۹۲)، (مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی با رویکرد بررسی عقود و الگوی پرداخت تسهیلات»، تحقیقات مالی اسلامی، شماره ۴، ۱۵۶-۱۲۳صص.
۳۶. میسمی، حسین؛ موسویان، سید عباس؛ عبدالهی، محسن و امرالهی، حامد، ۱۳۹۱، تحلیل و مقایسه تجربه قانونگذاری و نظارت بر اجرای بانکداری اسلامی در سایر کشورها: دلالت‌هایی برای نظام بانکداری بدون ربا در کشور، دوفصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، دوره ۴، شماره ۸، صص ۵۳-۹۱.
۳۷. ندری، کامران؛ سید حسین زاده یزدی، سعید و نیاتی پابندی، بهنام، (۱۳۹۶)، تحلیل پدیده ریسک‌های خاص بانکی در بانکداری بدون ربا ایران، فصلنامه علمی- ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۱۹، صص ۱۴۷-۱۷۹.
۳۸. ندری، کامران؛ محرابی، لیلا، (۱۳۹۷)، بررسی انواع ریسک و مدیریت ریسک در نظام بانکداری اسلامی، راهبرد توسعه، شماره ۵۴، صص ۱۶۰-۱۸۱.
۳۹. نظریه، محمد تقی و رضایی، علی، (۱۳۹۲)، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی با رویکرد بررسی عقود و الگوی پرداخت تسهیلات، تحقیقات مالی اسلامی، (۴)، ۱۵۶-۱۲۳.
۴۰. نظریه، محمد تقی و رضایی، علی، (۱۳۹۲)، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری اسلامی با رویکرد بررسی عقود و الگوی پرداخت تسهیلات، تحقیقات مالی- اسلامی، شماره دوم، صص ۱۲۳-۱۵۶.
۴۱. همتی، عبدالناصر (۱۳۹۱)، نقش مؤسسات مالی و اعتباری در اقتصاد، روزنامه درنیای اقتصاد شماره ۱۴۸۶، تاریخ ۱۳۸۷/۱/۱۴، ص ۱۲.
۴۲. وسویان، سید عباس و میسمی، حسین (۱۳۹۴)، (بانکداری اسلامی، مبانی نظری-تجارب عملی (ویرایش چهارم)، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

ب- منابع خارجی:

1. Hull, J (2000). Valuing credit default swaps. Journal of derivatives, 10(2), pp 90-120.
2. Khan, T. and Ahmed, H. (2001). Risk Management: An Analysis of issues in Islamic Financial Industry. Jeddah: Islamic Research and training Institute (IRTI).
3. Walker, M. (2014). the psychology of gambling. Oxford: Pergamum press.
4. Abdulh. M., & Omar. Mohd Azmi. (2012). Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian experience. International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 5 (1): 35 – 47.
5. Abdul-Majid, M., Saal, D., Battisti, G., 2010. Efficiency in Islamic and conventional

- banking: an international comparison. *J. Product. Anal.* 34, 25–43.
6. Abedifar, P., Molyneux, P., Tarazi, A., 2013. Risk in Islamic Banking. *Rev. Financ.* 17, 2035–2096.
7. Ahmed, A. Elamer; Collins, G. Ntim; Hussein, A. Abdou and Chris, Pyke, (2019), Sharia supervisory boards, governance structures and operational risk disclosures: Evidence from Islamic banks in MENA countries, *Global Finance Journal*.
8. Aiyar, S., Calomiris, C., Wiedalek, T., 2014. Does Macro-Pru leak? Evidence from a UK policy experiment. *J. Money Credit Bank.* 46 (1), 181–214.
9. Alexandra Zinsa, Laurent Weillb 2017. Islamic banking and risk: The impact of Basel II. *Economic Modelling*, 17, 2035–2096
10. Bae, K., Goyal, V., 2009. Creditor rights, enforcement and bank loans. *J. Financ.* 64 (2), 823–860.
11. Baele, F., Farooq, M., Ongena, S., 2014. Of religion and redemption: evidence from default on Islamic loans. *J. Bank. Financ.* 44 (7), 141–159.
12. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Merrouche, O., 2013. Islamic vs. conventional banking: business model, efficiency and stability. *J. Bank. Financ.* 37 (2), 433–447.
13. Behn, M., Haselmann, R. and Wachtel, P., 2015. Procyclical Capital Regulation and Lending. *J. Financ.* 71, 2, 919–956.
14. BIS Report, (2008), credit derivatives transaction, jul 2008. 18. Basel Committee on banking supervision (2000). principle for management of credit risk. septamber.
15. Chapra, U., Khan, T., 2000. Regulations and Supervision of Islamic Banks. IRTI, Jeddah.
16. S. Karim. An investigation into the remuneration-CSR nexus and if it can be affected by board gender diversity. *Corp. Govern.*, 21 (2021), pp. 608–625
17. M.A. Naeem, S. Karim. Tail dependence between bitcoin and green financial assets. *Econ. Lett.*, 208 (2021), Article 110068
18. Iqbal, M., Hesse, H., 2010. Islamic banks and financial stability: an empirical analysis. *J. Financ. Serv. Res.* 38, 95–113.
19. DaSilva, Marcos Soares and Divino, Jose Angelo, (2013), The Role of Banking Regulation in an Economy under Credit Risk and Liquidity Shock, *North American Journal of Economics and Finance*, available at SciVerse Science Direct, vol 26, PP 266–281
20. Diamond, D. W. (1984). Financial Intermediation and Delegated Monitoring. *Review of Economic Studies*, 51: 393–414.
21. El Tiby, A.M., 2014. Islamic Banking: How to Manage Risk and Improve Profitability. Wiley.